

Małgorzata Łukianow

Uniwersytet Warszawski

Justyna Orchowska

Uniwersytet Warszawski

CZYM JEST DOBRY PAMIĘTNIK, CZYLI WYZWANIA ETYCZNE I METODOLOGICZNE W PROJEKCIE „PAMIĘTNIKI PANDEMII”

W artykule zaprezentowane zostaną najważniejsze wyzwania o charakterze organizacyjnym, metodologicznym i etycznym w projekcie „Pamiętniki Pandemii”. Działając w swoistym „laboratorium badawczym”, którym stała się pandemia koronawirusa, stanęliśmy przed różnorodnymi pytaniami. Pierwsze z nich dotyczyło tego, jak oddzielić konkurs od projektu badawczego. W artykule opiszemy, w jaki sposób konkurs pamiętnikarski różni się od badania metodą dokumentów osobistych. Omówimy również proces wyboru najlepszych pamiętników i przyjęte przez nas kryteria oceny. Druga interesująca nas kwestia dotyczy wyzwań wiążących się z realizacją konkursu pamiętnikarskiego w okresie twardego lockdownu. Później wyzwaniem stała się analiza pamiętników zawierających trudne, osobiste relacje i opisujących indywidualne dramaty. W artykule zaprezentujemy szereg rozwiązań, które przyjęliśmy podczas przeprowadzania projektu, takich jak koleżeńskie wsparcie, szczególna dbałość o anonimizację czy zabezpieczenie materiału przed dostępem osób trzecich.

Słowa kluczowe: etyka; pandemia; pamiętnik; konkurs; wyzwania metodologiczne

What Makes a Good Diary, or Ethical and Methodological Questions in the ‘Pandemic Diaries’ Project

The article focuses on the main challenges of an organisational, methodological and ethical nature in the ‘Pandemic Diaries’ project. Operating in a peculiar ‘research laboratory’ of the coronavirus pandemic, we faced a number of issues. First, we wondered how to set a competition apart from a research project. In the article, we present the distinguishing features of the diary competition, which make it different from the method of personal document study. We also discuss the process of selecting the best diaries and

Małgorzata Łukianow, Wydział Socjologii UW, m.lukianow@uw.edu.pl, ORCID 0000-0001-7274-0743; Justyna Orchowska, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG UW, j.orchowska@uw.edu.pl, ORCID 0000-0001-8207-8490.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

Źródło finansowania: Projekt „Pamiętniki Pandemii”, który przedstawiono w niniejszym tekście, został sfinansowany ze środków Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Wydziału Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego.

the evaluation criteria we adopted. Second, we look at the challenges of carrying out a diary competition during the ‘hard’ lockdown period as well as at the challenge of analysing the diaries that contain troubled personal accounts and describe individuals’ dramas. In the article, we propose several solutions that we tested when implementing the project, such as collegial support, special care for anonymisation, and securing the material from third party access.

Key words: ethics; competition; diary; pandemics; methodological challenges

Wstęp

Masowe zachorowania, zgony, restrykcje, wywołane globalną pandemią COVID-19, wpłynęły na wszystkie dziedziny życia społecznego, od zdrowia publicznego po gospodarkę. Skala i tempo zmian spowodowały, że od pierwszych jej dni towarzyszyło pandemii zainteresowanie badaczy i badaczek, przejawiające się w projektach realizowanych najczęściej *ad hoc*. Od dnia, w którym wykryto pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce, różne instytuty badawcze i organizacje zapoczątkowały liczne badania naukowe z zakresu nauk społecznych. Według listy, którą opublikowało Polskie Towarzystwo Socjologiczne (2021), było ich nawet kilkadziesiąt. Obejmowały one swoją tematyką takie obszary, jak: technologie cyfrowe, postawy religijne, zdrowie psychiczne czy edukacja. Biorąc pod uwagę, że informacje o prowadzonych badaniach PTS gromadził pod koniec 2020 roku, lista ta nie uwzględnia projektów, które rozpoczęły się w 2021 roku i później. Wiele wyników badań wciąż czeka na publikację, liczba ta będzie zatem dużo wyższa.

Projekt i zarazem konkurs „Pamiętniki Pandemii”, ogłoszony w kwietniu 2020 roku i opisywany w niniejszym artykule, był częścią tej wzmożonej aktywności badawczej¹. Pomysł organizacji konkursu pamiętnikarskiego, zrodzony z chęci dokumentowania zachodzących przemian społecznych, pojawił się jako szybka odpowiedź badawcza (ang. rapid response) na wybuch pandemii w kraju (Kalinowska i in. 2022: 36). Projekt ten miał zatem charakter badania realizowanego w sytuacji nagłego kryzysu, w środowisku znajdującym się pod dużą presją, w tym emocjonalną (*research in emergency settings*, zob. El-Menyar i in. 2016). Nadzwyczajne tempo następujących po sobie zmian – rosnąca wiedza o wpływie koronawirusa na zdrowie, przemiany w organizacji życia społecznego, wprowadzanie obostrzeń – sprawiło, że pierwsze konkursy na

¹ W skład zespołu badawczego weszli: Maja Głowacka, wówczas doktorantka w Instytucie Kultury Polskiej UW, Monika Helak, wówczas doktorantka na Wydziale Socjologii UW, Małgorzata Łukianow, Justyna Orchowska, Mateusz Mazzini, wówczas doktorant w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN.

finansowanie projektów z zakresu wiedzy o COVID-19 pojawiły się już w marcu 2020 roku². Niektóre z nich zostały rozstrzygnięte w ciągu miesiąca, co jest wyjątkowo szybkim trybem rozpatrywania tego typu wniosków. Należy jednak uznać, że tylko niewielka część badań została sfinansowana ze źródeł zewnętrznych, co potwierdza również lista sporządzona przez PTS. Najczęściej badacze i badaczki realizowali projekty własnym sumptem lub polegając na finansowych i pozafinansowych (merytorycznych, organizacyjnych, materialnych) zasobach instytucji, które ich zatrudniają (Kalinowska i in. 2022). W przypadku konkursu „Pamiętniki Pandemii” uzyskałyśmy dofinansowanie od Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Wydziału Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Kultury Polskiej UW.

W tym artykule prezentujemy najważniejsze wyzwania organizacyjno-metodologiczne i etyczne związane z realizacją badania i konkursu pamiętnikarskiego w pierwszych miesiącach pandemii COVID-19 w Polsce. Poruszymy kwestie takie, jak sytuacja badaczek i badaczy jako uczestników pandemii, promocja konkursu, formułowanie kryteriów wyboru najlepszych prac oraz ochrona danych cyfrowych. Ponadto, przeanalizujemy wpływ przyjętych założeń na strukturę społeczno-demograficzną autorów i autorek pamiętników. Na konkurs wpłynęły 404 pamiętniki, z czego 17 zostało przesłanych drogą pocztową w formie rękopisów. Większość z nich została nadesłana przez kobiety oraz osoby z wyższym wykształceniem. Choć badania pamiętnikarskie, tak jak badania jakościowe ogółem, nie pretendują do bycia „reprezentatywnymi” ani uniwersalnymi, skupiając się na dążeniu do pełniejszego zrozumienia doświadczeń ludzkich, profil społeczno-demograficzny pamiętnikarzy i pamiętnikarek nie pozostaje bez wpływu na obraz pandemii wyłaniający się ze zbioru.

Przymusowa izolacja i dystansowanie społeczne spowodowały przeniesienie edukacji, pracy, kultury i licznych usług do Internetu, co zapoczątkowało dyskusję dotyczącą konsekwencji przyspieszonej cyfryzacji życia społecznego (zob. np. Amankwah-Amoah i in. 2021; OECD 2020). Debata ta objęła również kwestię prowadzenia badań społecznych online. Zastanawiano się, czy w okresie pandemii tego typu badania w ogóle powinny być prowadzone – nie tylko ze względu na możliwości techniczne, lecz również na dobrostan psychiczny badanych i badaczy³. Projekt „Pamiętniki Pandemii” realizowany był całkowi-

² Przykładem może być konkurs Narodowego Centrum Nauki pt. „Szybka ścieżka dostępu do funduszy na badania nad COVID-19” (2020) i konkurs Fundacji na rzecz Nauki Polskiej dotyczący zwalczania pandemii COVID-19 w Polsce (2020).

³ Szczegółowe rekomendacje dotyczące badań w okresie pandemii COVID-19 wydało Polskie Towarzystwo Historii Mówionej. Organizacja nie rekomendowała zupełnego zaprzestania badań w sytuacji epidemii, lecz zachęcała do refleksji nad tym, w jakim stopniu badanie online może zostać odwzorowane „na żywo” lub czy badacze są w stanie zastosować odpowiednie środki ochronne. Zob. Doboszevska i in. 2020.

cie online, a więc bez kontaktów twarzą w twarz z autorami i autorkami pamiętników. Zrodziło to szereg pytań dotyczących pozyskiwania, gromadzenia i archiwizowania danych, a także tworzenia wyłącznie cyfrowych zasobów danych jakościowych (tzn. pozostających od momentu wytworzenia w formacie cyfrowym). W niniejszym artykule przedstawimy nasz proces badawczy odnosząc się do dorobku współczesnej hermeneutyki cyfrowej. Ta dynamicznie rozwijająca się dyscyplina ma na celu zapewnienie krytycznych i refleksyjnych ram dla cyfrowych badań humanistycznych (Fickers, Tatarinov, van der Heijden 2022). Szuka ona odpowiedzi na to, w jaki sposób można łączyć paradygmaty interpretatywne z cyfrowymi bazami danych i nowymi technologiami (Romele 2020) oraz – co również poruszymy w artykule – w jaki sposób ludzkie schematy i sposoby myślenia odzwierciedlają się w bazach danych cyfrowych.

Rozwiązania organizacyjne

Popularność pamiętnikarstwa konkursowego w Polsce, wyrażająca się w rozlicznych konkursach autobiograficznych organizowanych w kraju w XX wieku, stanowi „fenomen w skali światowej, z którego wyjątkowości, rozmiaru i znaczenia dopiero teraz powoli zdajemy sobie sprawę” (Rodak 2022: 10–11). Począwszy od klasycznych już badań Floriana Znanickiego i Williama Thomasa, w latach 1945–1989 w Polsce mogło powstać nawet 300 tysięcy konkursowych pamiętników (Kosiński 2004: 144). Dokładna ich liczba jest jednak trudna do oszacowania – liczne konkursy pamiętnikarskie, które były organizowane w naszym kraju, miały charakter rozproszony, a zgromadzone materiały nie zawsze były archiwizowane. Nierzadko jednak wyłonione w konkursach zwycięskie dokumenty osobiste publikowane były w formie antologii (pierwszym takim dziełem był fundamentalny dla nauk społecznych *Chłop polski w Europie i Ameryce* Williama Thomasa i Floriana Znanickiego) lub w ramach indywidualnych życiorysów (zob. np. Berkan 1924; Wojciechowski 1935; zob. przegląd literatury w: Rodak 2022). Historia polskich konkursów pamiętnikarskich, ich recepcja i znaczenie dla socjologii stały się również przedmiotem kilku całościowych opracowań (zob. np. Adamczyk i in. 1971; Pawłowska 2009; Rodak 2022).

Powyższe opracowania stały się kontekstem dla projektu „Pamiętniki Pandemii”. Projekt ten łączył w sobie cechy klasycznego konkursu pamiętnikarskiego, realizowanego w czasach społecznej zmiany oraz badania, którego celem był jakościowy opis doświadczenia pandemii. W konkursie zostały przyznane nagrody oraz wyróżnienia, natomiast zgromadzony materiał stał się przedmiotem opracowań naukowych. Konkurs został ogłoszony 15 kwietnia 2020 roku, zgłoszenia przyjmowane były zaś do 15 czerwca 2020 roku. Celem projektu

było poznanie sposobów doświadczania, rozumienia i interpretowania pandemii, więc ogłoszenie i regulamin konkursu zostały sformułowane tak, by w jak najmniejszym stopniu sugerować zakres tematyczny pamiętników. Nie określono szczegółowych kryteriów ani dla objętości, ani dla formatu przesyłanych pamiętników. W konkursie mogły wziąć udział osoby pełnoletnie (powyżej 18 roku życia), niezależnie od obywatelstwa czy narodowości. Jedynymi wyznaczonymi warunkami było to, by pamiętniki zawierały tekstowy zapis doświadczeń trwających co najmniej dwa tygodnie (nie mógł być to zatem plik wideo ani audio) oraz by były materiałem oryginalnym, niepublikowanym wcześniej w innych miejscach (w tym w mediach społecznościowych). Warunki przystąpienia do konkursu zostały zdefiniowane w następujący sposób (Pamiętniki Pandemii 2020):

§ 1. Postanowienia ogólne

1. Celem konkursu jest badanie socjologiczne dotyczące emocji i praktyk towarzyszących pandemii oraz doświadczenia przebywania w domu ze względów bezpieczeństwa.
 2. [...]
 3. Ilekroć w Regulaminie jest mowa o Pamiętniku, należy przez to rozumieć „osobistą, pierwszoosobową relację obejmującą zapis osobistych przeżyć i doświadczeń autora sporządzoną systematycznie przez okres minimum dwóch tygodni, utrwaloną w formie zapisu na papierze lub w elektronicznym pliku tekstowym.
- [...]

§ 3 Warunki udziału w konkursie

1. [...]
2. Prace mogą mieć formę czytelnego rękopisu, wydruku lub dokumentu elektronicznego (np. pdf, doc, docs, rtf itp.). Pamiętniki mogą być uzupełnione zdjęciami, rysunkami lub ilustracjami.
3. Prace konkursowe należy składać w języku polskim, angielskim, francuskim, białoruskim lub ukraińskim.
4. [...]
5. Praca konkursowa powinna być w całości samodzielnym utworem Uczestnika, wcześniej niepublikowanym i nie naruszającym praw autorskich osób trzecich. [...]

Tak ogólnie sformułowane kryteria konkursowe miały pozwolić na zdobycie możliwie jak najszerszego spektrum relacji i sposobów interpretacji pandemii koronawirusa w kraju. Ponadto, miały zapobiec tzw. zjawisku „hybrydyzacji” pamiętników (Vickers 2014), czyli dopasowywania narracji do warunków konkursu i podkreślania w nim tych wątków, które mogą być potencjalnie bardziej interesujące dla organizatorów badania.

Aby dotrzeć do jak największej grupy odbiorców, kluczowa była promocja konkursu oraz badania. Tym samym stanęliśmy przed wyzwaniem, w jaki

sposób oddzielić element konkursowy od elementu badawczego projektu, tj. w jaki sposób reklamować i upowszechniać konkurs, by było to zgodne z zasadami etyki badawczej. Podczas promocji w mediach starałyśmy się przedstawiać konkurs nie tylko jako szansę na wygraną, lecz przede wszystkim jako badanie naukowe. Publikując informacje o konkursie każdorazowo dbałyśmy o odpowiednie zaprezentowanie organizatorów konkursu i instytucji go finansujących (np. artykuł w *Gazecie Wyborczej* z kwietnia 2020 roku opisywał organizatorów jako „badaczy z PAN i UW”). Strona internetowa projektu pełniła również funkcję informacyjną, zamieszczano na niej wszelkie ogłoszenia, w tym regulamin konkursu i informację o tym, w jaki sposób zespół badawczy będzie zarządzać przekazanymi przez uczestników danymi osobowymi.

Było dla nas istotne, aby osoby zgłaszające się miały pełną świadomość, że przetwarzanie ich danych osobowych oraz korzystanie z nadesłanych materiałów nie zakończy się wraz z rozstrzygnięciem konkursu i ewentualną publikacją. O ile przepisy stanowiące o ochronie danych osobowych (tzw. RODO) wskazują, że należy podać czas przetwarzania danych, o tyle w przypadku gromadzenia danych badawczych możliwości podania daty ich przechowywania są ograniczone. Wiąże się to również z dostępem do danych. Jednym z założeń projektu było to, by dostęp do pamiętników w celach naukowych mieli wszyscy zainteresowani badacze i badaczki⁴. Informacje na ten temat zazwyczaj są przekazywane potencjalnym uczestniczkom i uczestnikom badania w innych momentach (np. podczas wstępnej rekrutacji do badania czy przed rozpoczęciem wywiadów). W przypadku konkursu pamiętnikarskiego w realiach pandemii COVID-19 musiały być jasno określone już na wstępie i stanowić integralny element komunikacji.

Przyjęte przez nas założenia organizacyjne oraz promocja konkursu przełożyły się na różnorodność nadesłanego materiału – zarówno pod względem objętości tekstu, jego zakresu czasowego i tematycznego, jak i formatu. Niektórzy z autorów i autorek już przed pandemią prowadzili osobiste zapiski i chcieli się nimi z nami podzielić. W efekcie część przesłanych pamiętników rozpoczynała się wcześniej niż w kwietniu 2020 roku, kiedy to zostało opublikowane ogłoszenie o konkursie. Opisy przeżyć w czasie bezpośrednio poprzedzającym pandemię dostarczyły dodatkowego kontekstu do analizy zmiany społecznej, która zaszła po wprowadzeniu obostrzeń⁵. Wśród zgłoszeń znalazły się zarówno wizualne eseje, listy pisane do fikcyjnego odbiorcy, jak tradycyjne dzienniki

⁴ Zbiór pamiętników znajduje się w Archiwum Danych Jakościowych Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. W ADJ w otwartym dostępie znajdują się także zanonimizowane dane tabelaryczne prezentujące dane uczestników i uczestniczek, którzy przesłali swoje zgłoszenia drogą elektroniczną.

⁵ Celowo w artykule nie piszemy o doświadczeniu pandemii w Polsce, ponieważ pamiętnikarze i pamiętnikarki znajdowali się wówczas w różnych miejscach na świecie, a ponadto bar-

opatrzone datami. Pamiętniki przesłane w formie papierowej często zawierały odręcznie wykonane zdobienia i rysunki. W pamiętnikach elektronicznych natomiast autorzy i autorki nierzadko umieszczali fotografie, memy, kolaże, zrzuty ekranu z artykułami i wiadomościami oraz inne materiały wizualne.

Różnorodność pamiętników przejawiała się nie tylko w formatach plików i przyjmowanych stylach pisarskich, lecz również dotyczyła profilu społeczno-demograficznego autorów i autorek nadesłanych tekstów. Na konkurs wpłynęły prace zarówno mieszkańców wsi, jak i dużych miast, osób z wykształceniem wyższym i średnim, maturzystów i seniorów. Niemniej jednak, w zebranych materiale da się odnaleźć pewne dysproporcje⁶. Jak pokażemy poniżej, są one w dużej mierze konsekwencją przyjętych założeń organizacyjnych, tj. braku kontroli próby oraz sposobów reklamowania konkursu.

Pierwsza zaobserwowana dysproporcja dotyczy płci. Większość (81%) pamiętników na konkurs została nadesłana przez kobiety i to zgłoszenia kobiet przeważały w każdej grupie wiekowej. Wśród osób urodzonych w latach 2001 i 2002, a więc najmłodszej kategorii uczestników, mającej w momencie ogłoszenia konkursu 18 i 19 lat, odsetek kobiet wynosił aż 90%. Dysproporcję tę można, po pierwsze, tłumaczyć poprzez odniesienie do socjalizacji osób różnej płci do wyrażania swoich uczuć. Kobietom zazwyczaj przypisywane są specyficzne uwarunkowania emocjonalne, co może sprawiać, że będą one skłonniejsze do opisywania swoich przeżyć (Bradley 2008; Plant i in. 2006). Po drugie, to kobiety zostały w większym stopniu dotknięte konsekwencjami pandemii – kryzys na rynku pracy wywołany COVID-19 jest nazywany *shcession* (z angielskiego połączenie słów „she”, czyli „ona” i „recession”, czyli „recesja”) (Alon i in. 2021). Z tej perspektywy pisanie pamiętnika, nawet konkursowego, może być postrzegane jako forma odreagowania codziennych kryzysów (Helak, Łukianow, Orchowska 2022: 85–86).

Wśród autorów i autorek pamiętników przeważały osoby z wykształceniem wyższym (odsetek ten wyniósł 65%). Jak wskazuje Cornelia Enzenbach wraz ze współautorami (2019), dysproporcja ta jest typowa dla badań o niskim progu wejścia (ang. *low baseline participation*). Termin ten odnosi się do badań wstępnych lub takich, w których niemożliwe jest określenie wyjściowych parametrów, a wytyczne dotyczące doboru badanych są albo nieobecne, albo bardzo słabo zdefiniowane. Badania tego typu najczęściej opierają się na udziale ochotników i ochotniczek, którzy samodzielnie zgłaszają się do badania. Powoduje to, że zgłaszają się przede wszystkim osoby szczególnie chcące podzielić

dzo często postrzegali pandemię jako wydarzenie globalne. Z drugiej strony, w wielu tekstach pojawia się „narodowe” rozumienie pandemii, zob. Łukianow, Mazzini 2020.

⁶ Szczegółowa analiza profilu społeczno-demograficznego pamiętnikarzy i pamiętnikarek znajduje się w: Głowacka, Helak, Kościńska 2020.

się swoją wiedzą i zainteresowane projektem, co przekłada się na większy odsetek zgłoszeń od osób z wyższym wykształceniem i – nierzadko – o wyższej pozycji społecznej (Enzenbach i in. 2019). Potwierdzają to przeprowadzone przez nas analizy. Maja Głowacka analizując dokumenty zgromadzone w projekcie „Pamiętniki Pandemii” dostrzegła (Głowacka i in. 2022), że ich autorzy i autorki charakteryzowali się najczęściej wysokim kapitałem kulturowym, a zawarte w tekstach opisy sposobów spędzania czasu wolnego lub korzystania z tekstów kultury wyrażały dyspozycje właściwe klasie średniej (zob. np. Gduła, Sadura 2012).

Można zatem postawić pytanie, w jaki sposób zwiększyć udział osób z wykształceniem podstawowym lub średnim i/lub o niższych kompetencjach cyfrowych w tego typu badaniach. Rozwiązanie przyjęte w prezentowanym konkursie, tj. możliwość złożenia pamiętnika w formie papierowej, okazało się bowiem niewystarczająco skuteczne. Skierowane ono było do osób, które preferują odręczne sporządzanie pamiętnika oraz do tych, dla których stworzenie dokumentu w formie cyfrowej byłoby dużym wyzwaniem. Na konkurs wpłynęło w tej formie 17 zgłoszeń, co stanowi relatywnie niewielką część całego zbioru liczącego ponad 400 pamiętników. Jedynie trzy z nich były napisane odręcznie, pozostałe zaś były wydrukiem elektronicznego dokumentu. Należy jednak zaznaczyć, że – jak pokazują analizy Piotra Bindera (2022) – badania prowadzone online mają większy potencjał inkluzyjności niż te realizowane w terenie. Odwołując się do własnego badania opierającego się na metodzie wywiadu pogłębionego online, autor dowodził, że metoda ta umożliwia dotarcie do większego spektrum rozmówców, w tym do osób z podstawowym lub średnim wykształceniem. Co więcej, badania prowadzone online ułatwiają udział tym osobom, których uczestnictwo w badaniu „na żywo” byłoby trudne lub niemożliwe (np. osobom z niepełnosprawnościami). Lepszy wgląd w tę problematykę mogłoby przynieść porównanie korpusu tekstów z projektu „Pamiętniki Pandemii” z dokumentami pochodzącymi z innych konkursów, które były organizowane w 2020 roku i które kierowane były do wybranych grup społecznych lub do wspólnot lokalnych.

Jak wspomniano w regulaminie, prace konkursowe można było złożyć w języku polskim, angielskim, francuskim, białoruskim lub ukraińskim. W celu zachęcenia cudzoziemców mieszkających w Polsce do nadsyłania zgłoszeń, ogłoszenie konkursowe zostało opublikowane w języku polskim, angielskim i ukraińskim. Pomimo tych działań jedynie siedem nadesłanych pamiętników było napisanych w języku innym niż polski (były to pamiętniki napisane po ukraińsku oraz jeden po białorusku, którego większość stanowiły ilustracje). Wynikać to może z faktu, że większość komunikacji związanej z projektem (np. posty w mediach społecznościowych, artykuły prasowe, występy medialne) ukazywała się w języku polskim. Do cudzoziemców (np. imigrantów) docierano najczęściej poprzez dedykowane im grupy w mediach społecznościowych oraz

poprzez organizacje i instytucje ich zrzeszające. Na potrzeby procedury konkursowej zostały przygotowane tłumaczenia pamiętników. Warto również wspomnieć, że 27 pamiętników pochodziło od Polek i Polaków, którzy żyją na emigracji bądź spędzili pandemię za granicą.

Rozwiązania etyczne

Namysł nad zagadnieniami etycznymi w przypadku konkursu pamiętnikarskiego rozpoczyna się już w momencie przygotowywania ogłoszenia konkursowego, czyli pierwszego dokumentu dającego wgląd w badanie osobom z zewnątrz. Jest to zazwyczaj krótka broszura, w której przedstawione są warunki udziału w konkursie, termin nadsyłania zgłoszeń oraz ewentualne nagrody. Dążąc do wyeksponowania wartości naukowej i badawczej projektu, komunikat dotyczący konkursu „Pamiętniki Pandemii” został sformułowany tak, by na pierwszym planie nie znajdowała się kwestia nagrody finansowej (zob. Obraz 1). W konkursie przewidziano dwie nagrody główne w wysokości 2500 złotych oraz dwa wyróżnienia w wysokości 500 złotych, ufundowane z dofinansowania otrzymanego ze środków IFiS PAN i WS UW⁷. Podczas formułowania ogłoszenia było istotnym, aby realizowane w formie konkursu badanie nie zachęcało do monetyzowania doświadczenia pandemii. Byliśmy przy tym świadome, że nagroda stanowi formę gratyfikacji za udział w badaniu, obecną również w wielu klasycznych konkursach pamiętnikarskich. Dyskusja o tym, czy należy nagradzać i w jaki sposób osoby uczestniczące w badaniach (tzw. *incentives*), odnosi się nie tylko do badań pamiętnikarskich, ale do badań społecznych w ogóle (Grant, Sugarman 2004; Hsieh, Kocielnik 2016).

Kolejnym wyzwaniem etycznym był sposób postępowania z danymi wrażliwymi, które dotyczyły stanu zdrowia, doświadczeń przemocy czy trudności emocjonalnych własnych lub bliskich. Jak pokazała analiza materiału językowego zawartego w korpusie, prawie połowa pamiętników (43%) poruszała w mniejszym lub większym stopniu tematy związane ze zdrowiem psychicznym, psychoterapią czy diagnozą medyczną (Łukianow i in. 2021). Autorzy i autorki z dużą otwartością i szczerością opisywali kryzysy emocjonalne, których doświadczali. Pisano o poczuciu samotności, beznadziei, o wszechogarniającym smutku. W niektórych tekstach znajdowały się szczegółowe informacje na temat diagnoz medycznych oraz przyjmowanych leków⁸. Ponadto dwa pamiętniki

⁷ Decyzja o przyznaniu dwóch nagród i wyróżnień miała też wpływ na ocenę konkursowych pamiętników, o czym piszemy niżej.

⁸ Szczegółowa analiza pamiętników, które w ramach naszego badania określiliśmy jako „terapeutyczne”, znajduje się w: Helak 2022.

Obraz 1. Ogłoszenie konkursowe projektu „Pamiętniki Pandemii”. Grafika: Tomasz Stelmaski.

**Konkurs
Pamiętniki
Pandemii**

Życie naszego społeczeństwa w obecnym, szczególnym okresie, wynikającym z pandemii powinno zostać udokumentowane. Dlatego Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Instytut Socjologii UW oraz Instytut Kultury Polskiej UW ogłaszają konkurs na pamiętniki z tego okresu. Zwracamy się do Państwa z prośbą o opisanie, jak wygląda obecnie Wasza codzienność: jak wygląda Wasz dzień, codzienne obowiązki, kontakty z bliskimi i znajomymi, jakie są Wasze rozrywki, jak przebiega Wasza praca zawodowa - o ile pracujecie - i podobne sprawy. A może Wasze życie uległo tylko niewielkiej zmianie? Ważne są także Wasze refleksje i przemyślenia dotyczące otaczającego nas świata w tym niezwykłym czasie.

Dla autorów pamiętników opisujących w sposób najbardziej wszechstronny życie podczas pandemii przewidziane są nagrody:

- Dwie nagrody po 2500 zł
- Dwa wyróżnienia po 500 zł
- Książki wydane na podstawie pamiętników
- Publikacje w magazynie „Mały Format” wraz z honorarium

**Pomóż nam zrozumieć
Twoje życie w czasie
pandemii!**

Organizatorzy:

IFiS PAN, INSTYTUT SOCJOLOGII UW, INSTYTUT KULTURY POLSKIEJ UW

Partnerzy:

PTS POKŁAD TOWARZYSTWA SOCJOLOGICZNE, mf małyformat.com, KATEDRA NAUKOWA DISCYPLINY NAUKI SOCJOLOGICZNEJ UW

**Na teksty czekamy do
15 CZERWCA 2020 roku.**

Szczegółowy harmonogram konkursu, regulamin oraz formularz zgłoszeniowy można znaleźć na stronie <http://pamietnikipandemii.pl>

zawierały opisy przemocy domowej: w jednym została zrelacjonowana przemoc męża wobec przyjaciółki autorki, w drugim przemoc członka rodziny dotyczyła bezpośrednio osoby piszącej.

Możliwość udzielenia pomocy takim osobom była ograniczona ze względu na specyfikę metody pamiętnikarskiej. Część pamiętników została przesłana anonimowo, zespół zatem nie miał możliwości nawiązania kontaktu z ich autorem lub autorką. Co więcej, materiały były objęte obowiązkiem poufności. Wywoływało to w nas pytania o granice zasady dyskrecji, a także zasadność i stosowność gromadzenia danych osobowych. Czy pamiętniki powinny być zbierane w taki sposób, by ich twórcy i twórczynie pozostawali w pełni anonimowi? A może wręcz przeciwnie, formularze powinny zbierać dane pozwalające na identyfikację osoby zgłaszającej pamiętnik, co – w razie potrzeby – dałoby możliwość udzielenia pomocy? Pytania te oscylują pomiędzy obowiązującą w badaniach społecznych zasadą, w myśl której każdy uczestnik i uczestniczka samodzielnie decyduje o tym, jakie dane na swój temat przekaże, a kwestią tego, czy i w jakim stopniu badaczki i badacze powinni reagować i nawiązywać kontakt zwrotny z osobami badanymi.

W projekcie „Pamiętniki pandemii” podanie danych osobowych było opcjonalne i respektowało zasadę dobrowolności. W formularzu zgłoszeniowym,

dostępnym na stronie internetowej konkursu, istniała możliwość wpisania adresu e-mail, pseudonimu oraz/lub imienia i nazwiska. Podanie adresu kontaktowego było konieczne tylko w przypadku, jeśli dana osoba chciała wziąć udział nie tylko w badaniu, ale i w konkursie. Wśród informacji wymaganych znalazły się: przedział wiekowy lub dokładny rok urodzenia, płeć i województwo, w którym zlokalizowane było miejsce zamieszkania uczestnika konkursu. Wybór tych danych był podyktowany chęcią zebrania podstawowych informacji o profilu społeczno-demograficznym pamiętnikarek i pamiętnikarzy. Byliśmy przy tym jednak świadome, że konieczność podania dużej liczby danych może powodować dyskomfort i wzbudzać nieufność osób zgłaszających swoje prace, co jest związane również z omówioną wyżej kwestią budowania zaufania i wiarygodności badania⁹. Ze względu na charakter i czas realizacji badania (konkurs organizowany online w trakcie tzw. twardego lockdownu), informacje zebrane za pomocą formularza nie mogły zostać w żaden sposób zweryfikowane. Niemniej jednak podczas lektury dokumentów i analizy danych nie dostrzegaliśmy szczególnych rozbieżności pomiędzy danymi podanymi w formularzu a treścią zgłoszeń.

Kluczowym elementem etyki badawczej był również sposób ochrony danych cyfrowych i budowania cyfrowych zasobów danych. W przypadku badania „Pamiętniki Pandemii” została przygotowana baza danych na serwerze IFiS PAN, która zagwarantować miała enkrypcję danych oraz zabezpieczenie przed ewentualnym włamaniem i ujawnieniem danych (zarówno celowym, jak i wynikającym z nieostrożności)¹⁰. Niemniej jednak wykorzystywanie elektronicznych form komunikacji, gromadzenie danych cyfrowych oraz danych wytworzonych cyfrowo nie powinno być sprowadzane wyłącznie do kwestii organizacyjnych i technicznych – powinien im towarzyszyć namysł etyczny. Przystępując do badania wykorzystującego nowe technologie należy wypracować etykę postępowania z takimi zasobami i pozycjonowania badaczy w wytwarzaniu elektronicznych struktur danych (Santana 2022). Jak piszą Andreas Fickers, Juliane Tatarinov i Tim van der Heijden (2022: 6):

niezależnie od tego, czy chodzi o wyszukiwanie informacji w Internecie, robienie notatek z wywiadu na laptopie, robienie zdjęć cyfrowych w archiwach lub zbiorach muzealnych, nagrywanie zeznań ustnych za pomocą telefonu komórkowego, czy organizowanie działań crowdsourcingowych w sieci, przebieg badań charakteryzuje się interwencjami cyfrowymi.

⁹ Do pewnego stopnia wiąże się to również z rosnącą świadomością użytkowników i użytkowników Internetu co do prywatności i ochrony swoich danych osobowych.

¹⁰ Wybór tej metody umożliwiał zgłoszenia bez ujawnienia adresu e-mail. Stanowi to przewagę nad innymi formami zgłoszeń, np. stworzeniem dedykowanej skrzynki e-mailowej.

W przypadku projektu „Pamiętniki Pandemii” tego typu cyfrową interwencją był wyżej wspomniany wybór danych, których podanie w formularzu było obowiązkowe. Już ich dobór nadawał im pewną wyjściową strukturę. Dane zatem były wstępnie kategoryzowane jeszcze przed przystąpieniem do jakościowej analizy materiału, były więc do pewnego stopnia wynikiem aktywnej działalności badaczy i badaczek. Pokazuje to zatem, że badania społeczne nie mogą być określane jako prowadzone wyłącznie „na żywo” lub „wirtualnie”. Według badaczy nurtu hermeneutyki cyfrowej należy wykroczyć poza prostą opozycję „analogowe” *versus* „cyfrowe” na rzecz dążenia do zrozumienia tego, jak narzędzia cyfrowe współtworzą obiekty badań i zmieniają użytkownika w manipulatora wysoce specyficznych instrumentów badawczych (Fickers, Tatarinov, van der Heijden 2022: 8). W przypadku projektu „Pamiętniki Pandemii” na kształt całego korpusu pamiętników wywierały wpływ decyzje podejmowane przez zespół badawczy na różnych etapach badania. Sposób sformułowania odezwy, promocja w mediach społecznościowych (i w mniejszym stopniu w mediach tradycyjnych), decyzja o zakresie metadanych, a także przeniesienie zbioru do dedykowanej bazy danych – każdy z tych kroków stanowił *de facto* interwencję w strukturę danych. Końcowym elementem była zaś archiwizacja „Pamiętników Pandemii” i dostosowanie dokumentów do wymogów archiwum.

Socjolożki jako badaczki i uczestniczki stanu pandemii

W momencie realizowania badań nasz zespół liczył pięć osób będących doktorantami i doktorantkami socjologii i kulturoznawstwa na Uniwersytecie Warszawskim i w Polskiej Akademii Nauk. Gdy 4 marca 2020 roku stwierdzono pierwszy przypadek zachorowania na COVID-19 w Polsce, prowadziłyśmy przede wszystkim analizy do własnych rozpraw doktorskich. Niektórzy z nas podejmowali dodatkowo pracę zarobkową poza uczelnią w pełnym lub niepełnym wymiarze czasu. W momencie wprowadzenia ograniczeń sanitarno-epidemiologicznych, w tym zawieszenia stacjonarnych zajęć dydaktycznych na uczelniach wyższych, przeszłyśmy na zdalny tryb pracy. Stanowiło to wyzwanie, ale też dawało większą elastyczność oraz szansę na dodatkowe działania. Projekt pozwalał nam minimalizować niepokój związany z pandemią, zasadał się bowiem na poczuciu potrzeby działania i obowiązków badaczy wobec społeczeństwa w kryzysie, co było uczuciem towarzyszącym wielu socjolożkom rozpoczynającym projekty badawcze w tamtym okresie (Babicka, Czarnota-Misztal 2021). Jego realizacja jednak stanowiła dla wszystkich członkiń i członka zespołu zajęcie dodatkowe, które nierzadko podejmowane było poza godzinami pracy.

Jako młode badaczki i badacz, w podobnym wieku i na podobnym etapie zawodowym, postrzegałyśmy realizację projektu jako szansę dla rozwoju

profesjonalnego w przyszłości. Jednocześnie od początku byliśmy nastawione na wzajemne uczenie się, wsparcie i wymianę doświadczeń. Nie posiadając zewnętrznego finansowania na realizację projektu (środki pozyskane od uczelni pozwalały jedynie na pokrycie kosztów nagród i kwestii technicznych), podjęliśmy decyzję o horyzontalnym zarządzaniu zespołem, bez wyznaczania jednej koordynatorki lub koordynatora. Wszystkie decyzje podejmowałyśmy w mniejszym lub większym stopniu kolektywnie. Tego typu organizacja pracy implikowała konieczność regularnych spotkań online (w najintensywniejszym okresie nawet kilka razy w tygodniu), podczas których omawiałyśmy podejmowane działania i planowałyśmy kolejne kroki związane z projektem. Pozostawałyśmy ze sobą w ciągłym kontakcie e-mailowym oraz za pośrednictwem komunikatorów internetowych. Na bieżąco informowałyśmy się o postępach w pracy czy ewentualnych trudnościach, jednocześnie pozostawiając sobie relatywną swobodę w działaniach i opierając się w dużej mierze na zaufaniu.

Już na etapie projektowania badań przykładałyśmy dużą uważność do kwestii etycznych, będąc świadomymi, że zarówno my – badaczki i badacz, jak i osoby uczestniczące w badaniu, znajdujemy się w szczególnej sytuacji kryzysowej. Pandemia COVID-19, jak inne katastrofy, rozpatrywana może być w kategoriach doświadczenia na poziomie zarówno indywidualnym, jak i kolektywnym, wiąże się bowiem z zerwaniem dotychczasowych praktyk oraz doświadczeniem straty zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym (van Brown 2020). Wiedziałyśmy zatem, że jako socjolożki musimy być przygotowane na emocjonalne reakcje badanych na kryzys. Jednocześnie, analizując tematy związane z pandemią, stawałyśmy się „przedmiotem i podmiotem [badań] zarazem” (Wyka 1993: 93). Podobnie jak pamiętnikarki same doświadczałyśmy trudności wynikających z izolacji społecznej, tak samo jak autorkom i nam towarzyszyło poczucie zmęczenia funkcjonowaniem w ciągłej niepewności. Ten podwójny status z jednej strony mógł ułatwiać zrozumienie zjawisk opisywanych przez pamiętnikarki i pamiętnikarzy, dając poczucie wspólnoty doświadczeń (Ross 2018). Z drugiej strony jednak mógł utrudniać oddzielenie lektury pamiętników od własnych przeżyć, prowadząc do zbyt silnego identyfikowania się z badanymi i w efekcie stanowiąc źródło błędów analitycznych (Ślęzak 2015). Niósł on również ryzyko nadinterpretacji materiału badawczego ze względu na (prawdziwe bądź iluzoryczne) posiadanie wiedzy uzyskanej nie na drodze procedury badawczej, co wpisuje się w klasyczną w badaniach społecznych opozycję badacza *insidera* i *outsidera*.

Lektura pamiętników związana jest z wkroczeniem w obszar intymności autorów i autorek. Podczas lektury pierwszych prac dominowało w nas poczucie niepewności, wynikające z zagłębiania się w nierzadko bardzo detaliczne opisy doświadczeń nieznanymi nam osobom. Poczucie „bycia intruzami” było znaczące, mimo że badani świadomie oferowali nam swoje pamiętniki, posiadając kontrolę nad tym, co w nich opisują i jak wiele w ich ujawniają. Wraz z liczbą

przeczytanych prac wrażenie to osłabło i ustępowało poczuciu zaangażowania w losy pamiętnikarzy. Coraz częściej pojawiały się emocje takie jak złość, bezradność czy smutek wynikający z lektury. Wiązało się to z podwójną rolą, w jakiej występowałyśmy. Będąc jednocześnie badaczkami i uczestniczkami pandemii COVID-19 w Polsce, byłyśmy wyposażone we własną perspektywę oraz opinie na temat zachodzących wydarzeń. Czytając niektóre z pamiętników odczuwałyśmy niezgodę na znajdujące się w nich treści (np. podczas lektury pamiętników osób kwestionujących istnienie wirusa oraz zasadność wprowadzanych obostrzeń). Jak wskazuje Izabela Ślęzak (2015), tego typu uczucia są typowe dla badań jakościowych, a badaczkom nie zawsze łatwo jest sobie z nimi poradzić.

Negatywne emocje – smutek, złość, bezsilność – były tymi, które najczęściej i najmocniej towarzyszyły nam podczas poznawania kolejnych historii zawartych w pamiętnikach, co wynikało z charakteru nadesłanych tekstów. Jak wspominałyśmy wyżej, duża część pamiętników zawierała opisy kryzysów emocjonalnych, doświadczenia depresji czy nawet przemocy domowej. Pamiętniki te wpisują się w terapeutyczną funkcję metody biograficznej, która realizowana może być poprzez pracę interpretacyjną i uwolnienie emocji związanych z traumatycznymi doświadczeniami (Golczyńska-Grondas, Grondas 2013; Rosenthal 2003). Dla badaczek i badaczy, analizowanie nasyconych bólem materiałów może być bardzo obciążające (Ślęzak 2015). Podczas kolejnych lektur zawierających opisy przemocy czy też depresji, pojawiało się u nas poczucie frustracji (Ślęzak 2015). Sprawiało to, że proces lektury był trudny i psychicznie wyczerpujący. Niemniej jednak, pomimo dużego ładunku emocjonalnego, jaki niosły za sobą teksty, proces ten nie był wypełniony jedynie uczuciami negatywnymi. Kontakt z obszernym zbiorem pamiętników był również możliwością wyjścia poza własne, indywidualne doświadczenie pandemii.

Podczas lektury i analizy pamiętników kluczowy okazał się tryb pracy opierający się na regularnych spotkaniach zespołu, podczas których mogliśmy rozmawiać nie tylko o wyzwaniach organizacyjnych związanych z konkursem, ale też o naszej sytuacji jako badaczek i badacza. Atmosfera zaufania i bezpieczeństwa w zespole wzmocniana była przez poczucie znajdowania się na podobnym etapie trajektorii zawodowej i – ogólnie – życiowej. W trakcie spotkań każda badaczka miała możliwość w sposób bezpieczny ujawnić swoje emocje, „odbarczyć się” z kontaktu z pełnym smutku materiałem empirycznym (Golczyńska-Grondas, Wianek 2022: 24). Spotkania były również okazją do dyskusji nad zebrany materiał. Procedura konkursowa wymagała od nas kilkukrotnej lektury całego korpusu przesłanych dokumentów – zarówno na etapie weryfikacji zgłoszeń, jak i wyłonienia finałowych pamiętników. Każdy pamiętnik był czytany przez co najmniej trzy osoby, a w sytuacjach spornych w konkretne

teksty zagłębiał się cały zespół. Wspólna lektura oraz dyskusje pozwalały na minimalizację ryzyka popełnienia błędów analitycznych wynikających z osobistych przekonań.

Zwycięski pamiętnik, czyli jaki?

W wydanych dotychczas antologiach pamiętników i publikacjach podsumowujących konkursy znajdujemy informacje na temat przebiegu konkursów, między innymi sposobu konstruowania odezwy konkursowej (zob. np. Szczepański 1970) czy wartości literackiej pamiętników (zob. np. Sulima 1980; Ziątek 1999). Uzyskujemy dzięki nim wiedzę na temat kryteriów kwalifikacji do konkursu (kto może w nim wziąć udział, jak powinien zostać napisany pamiętnik, gdzie i do kedy należy go przesłać). Kwestia tego jednak, jakimi przesłankami kierowano się podczas wyboru zwycięskich pamiętników, wciąż pozostaje słabo opisana w literaturze.

Pewnych wskazówek na temat sposobu oceny prac dostarczają regulaminy, które są publikowane wraz z ogłoszeniami konkursowymi. Wskazują one ramy tematyczne pamiętnika, mniej lub bardziej sugerują elementy i obszary tematyczne, które powinny się w nim znaleźć. W regulaminach są przedstawiane również kluczowe kryteria, które będą brane pod uwagę podczas wyłaniania zwycięskich prac. Przykładem takiego kryterium może być wiarygodność oraz wszechstronność opisu, czyli poruszania różnorodnych aspektów interesującego organizatorów tematu (np. regulaminy konkursów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu „O gościach i w gościach. Oblicza gościnności”, Szkoły Głównej Handlowej „Inflacja w życiu codziennym Polaków – konkurs na dzienniki i pamiętniki”). W niektórych regulaminach jest podawana pożądana objętość czy zakres czasowy pamiętników. W pierwszym w Polsce konkursie organizowanym w 1921 roku przez Znanieckiego, zgłaszane życiorysy pracowników miały mieć co najmniej 600 stron pisanych, a „im więcej, tym prawdopodobniejsza nagroda” (Kwilecki 2011: 328–329). Ponieważ socjologiczne konkursy pamiętnikarskie z założenia mają pozostawać inkluzywne, najczęściej pamiętnikarzom była pozostawiana swoboda w doborze stylu pisarskiego, a styl językowy oraz walory literackie nie podlegały ocenie. Wymienione wyżej kryteria pełnią rolę wiodących zasad konkursowych, stanowią także wskazówki dla autorów i autorek pamiętników. Nie mówią jednak wiele o tym, w jaki sposób spośród wszystkich wpisujących się w te kryteria tekstów wyłaniany są zwycięzcy.

Będąc świadomymi powyższej luki w ustaleniach metodologicznych, na końcowym etapie konkursu stanęliśmy przed wyzwaniem: w jaki sposób wyłonić zwycięskie pamiętniki? Założenia wskazane w regulaminie pozwoliły na

weryfikację tekstów pod kątem formalnym. Następnie, spośród spełniających te wymogi prac, miałyśmy wyłonić finałowych trzydzieści pamiętników. W końcu, przy wsparciu oddelegowanego Komitetu Konkursowego¹¹, miałyśmy nagrodzić dwa z nich i przyznać dwa wyróżnienia. Głównymi kryteriami oceny wyznaczonymi w Regulaminie konkursu były: treść Pamiętnika, czyli dobór i zgodność obszaru tematycznego z tematem i założeniami Konkursu, oraz przenikliwość obserwacji dotyczących procesów społecznych wykraczających poza indywidualną perspektywę.

Doświadczenie wyjątkowe czy reprezentatywne?

W konsekwencji przy ostatecznej decyzji zmierzyłyśmy się z szeregiem dyematów. Czy zwyczajnie pamiętniki powinny przedstawiać wyjątkowe sytuacje wynikające z sytuacji zawodowej lub ekonomicznej pamiętnikarzy – na przykład opisywać doświadczenie pracowników służby zdrowia i zakładów pomocy społecznej, mieszkańców regionów takich jak Śląsk, wyjątkowo dotkniętych pandemią, opiekunów osób z niepełnosprawnościami, dziewczyny wchodzącej w dorosłość po opuszczeniu domu dziecka? A może wręcz przeciwnie, nagrodzone zostać powinny pamiętniki będące wyrazem dominujących sposobów doświadczenia pandemii – matek zajmujących się dziećmi po zamknięciu szkół, studentów pierwszych lat studiów odbywających studia online, starszych osób obawiających się kontaktu ze światem zewnętrznym?

Ponieważ od początku zakładałyśmy przyznanie dwóch nagród głównych, miałyśmy możliwość nagrodzić zarówno pamiętnik dający wgląd w perspektywę znacznej części mieszkańców Polski, jak i pracę osoby znajdującej się w niestandardowej sytuacji lub położeniu. W obydwu przypadkach poszukiwałyśmy tekstu, który – zgodnie z pierwotnie przyjętymi założeniami – będzie przedstawiać pandemię w szerszym kontekście, jako wydarzenie rozgrywające się nie tylko w wymiarze indywidualnym, lecz również wywierające wpływ na społeczność lokalną, narodową, a także na szerszy kontekst międzynarodowy czy nawet globalny. W ten sposób wybrałyśmy dwa pamiętniki. Wybór pamiętnika Ewy O. pozwolił na pokazanie doświadczeń pandemii społeczności małego miasta, które – choć powszechne – były zaskakująco nieobecne w mediach głównego nurtu, skupionych na problemach największych metropolii. Druga z laureatek natomiast, Agnieszka Buława, była młodą emigrantką, dla której wybuch pandemii wiązał się z doświadczeniem trudności zawodowych i prekaryzacji. Dodatkowo, przyznałyśmy dwa wyróżnienia dla osób, które bezpośrednio stykały się z koronawirusem: pracownikowi Domu Pomocy Społecznej na Śląsku (T. T. Turman) oraz mieszkance Wielkopolski, której mąż i znajomi pracują

¹¹ W skład komitetu konkursowego, prócz zespołu badawczego, weszli Olga Drenda, dr hab. Małgorzata Jacyno, prof. dr hab. Marek Krajewski, dr Mira Marcinów, dr Magda Szcześniak.

w fabryce opisywanej w mediach jako jedno z „ognisk epidemii koronawirusa w Polsce” (Martens).

Pamiętnik „dobrze napisany”?

Czy możliwe jest całkowite abstrahowanie od walorów literackich pamiętników, które – choć formalnie nie powinny być uwzględniane w ocenie – mogą zaważyć na odbiorze danego tekstu? Wiele zgłoszeń było napisanych ciekawym językiem i dobrze zredagowanych, a ich lektura po prostu sprawiała nam przyjemność. Z drugiej strony, otrzymałyśmy niesformatowane i niezredagowane pamiętniki, zdarzały się również teksty zawierające błędy ortograficzne i stylistyczne. Już na etapie sporządzania odezwy konkursowej podjęłyśmy decyzję, że walory językowe nie będą brane pod uwagę podczas oceny pamiętników. Kompetencje językowe autorów i autorek, umiejętność tworzenia dłuższej wypowiedzi pisemnej odzwierciedlają także zróżnicowanie społeczne. Tym samym, wybór tekstów, które posiadają wysokie walory literackie oznaczałby marginalizację lub w ogóle wykluczenie określonych grup społecznych. Ta sama logika przyświecała nam później podczas przygotowywania publikacji „Pamiętniki Pandemii” (2022). Przytoczone w książce fragmenty pamiętników nie zostały zredagowane, a wszystkie błędy, niespójności językowe i specyficzne dla danej autorki lub autora formatowanie tekstu zostały pozostawione niezmienione, choć niekiedy może utrudniać to ich odbiór.

Objętość pamiętnika

W przytoczonym wcześniej regulaminie konkursu organizowanego sto lat temu przez Floriana Znanięckiego objętość była jednym z kryteriów wyboru zwycięskiego pamiętnika. Liczba stron nadesłanych pamiętników była bardzo zróżnicowana. Niektóre z nich zajmowały zaledwie jedną stronę lub dwie, inne liczyły kilkadziesiąt, do nawet stu stron. Niewątpliwie, im jest dłuższy pamiętnik, tym więcej informacji autor lub autorka może w nim zawrzeć, tym więcej szczegółów opisać. Niemniej jednak podobne wątpliwości mogą pojawić się również podczas zastosowania innych metod jakościowych, na przykład wywiadu indywidualnego. Czy dłuższy wywiad zawsze oznacza, że jest on lepszy? Czy krótki wywiad równoznaczny jest z tym, że nie obfituje on w interesujące treści? Jedynym kryterium, które zostało przez nas przyjęte było uwzględnienie określonej w regulaminie dwutygodniowej ramy czasowej. Na etapie oceny formalnej (w ramach konkursu) zostały w związku z tym wyeliminowane pamiętniki takie jak np. wiersze lub wypowiedzi w formie krótkiego eseju. Oprócz tego, podczas wyłaniania zwycięzców, nie uwzględniałyśmy objętości pamiętnika.

Podsumowanie

Proces badawczy wiązał się dla nas z wieloma obciążeniami, zarówno ze względu na ograniczenia czasowe, jakim podlegałyśmy (w szczególności w kontekście przywracania pracy stacjonarnej w końcowym okresie projektu), jak również na bagaż emocjonalny, jaki niosła z sobą lektura tekstów. Niemniej jednak emocje, których doświadczyłyśmy w tym okresie, również te przykre, umożliwiły nam dotarcie do znaczeń nadawanych przez badanych, i – tym samym – na pogłębienie interpretacji zebranego materiału (Konecki 2012, za: Ślęzak 2015: 193). Dzięki wsparciu koleżeńskiemu, choć nie wyeliminowało ono wszystkich napięć emocjonalnych i czasowych, udało nam się zredukować trudności emocjonalno-etyczne oraz zapewnić sobie komfort w procesie zbierania, lektury i późniejszej analizy materiału.

Rozważania na temat wpływu warunków konkursowych i ram organizacyjnych na zbiór pamiętników mogłyby zostać wzbogacone poprzez przeprowadzenie analizy porównawczej. Począwszy od pierwszej połowy 2020 roku zorganizowano wiele konkursów pamiętnikarskich o zasięgu krajowym lub lokalnym (dedykowanych mieszkańcom określonych okolic). Badania te pozwoliły na zdobycie i uporządkowanie wiedzy na temat społecznego doświadczenia pandemii. Jako organizatorki konkursu na żadnym etapie przedsięwzięcia nie weryfikowałyśmy jednak, czy przesłany pamiętnik nie został zgłoszony również w innym konkursie. Mamy świadomość, że wnioski przedstawione w niniejszym artykule, między innymi dotyczące profilu społeczno-demograficznego pamiętnikarzy i pamiętnikarek, motywacji do udziału kobiet, mogą wynikać ze specyfiki konkursu „Pamiętniki Pandemii” i przyjętych w nim organizacyjnych, metodologicznych i etycznych założeń. Nie można jednak wykluczyć, że niektóre z opisanych przez nas zjawisk dotyczą również innych konkursów pamiętnikarskich z okresu pandemii COVID-19.

W niniejszym artykule chcieliśmy ponadto pokazać, że metoda dokumentów osobistych z powodzeniem może być wykorzystywana w realiach cyfrowych – nie tylko w sytuacji dystansowania społecznego. Jedną z głównych zalet zastosowania tej metody jest łatwość, z którą można tworzyć intertekstualne pamiętniki: wykorzystujące tekst pisany, rysunki, jak i treści pochodzące z Internetu: memy, obrazki, ilustracje, zrzuty ekranu itp. Ponadto, narzędzia cyfrowe umożliwiają łatwe gromadzenie i analizowanie pamiętników, które mogą być przekazywane za pośrednictwem poczty elektronicznej lub – jak było to w przypadku projektu „Pamiętniki Pandemii” – poprzez odpowiednie strony internetowe i formularz. Projekt i konkurs „Pamiętniki Pandemii” niewątpliwie ukazał aktualność metody pamiętnikarskiej, o czym świadczy liczba zgłoszeń nadesłanych na konkurs, recepcja książki i zainteresowanie społeczne uzyskanymi wynikami.

Bibliografia

- Adameczyk, Stanisław, Stanisław Dyksiński, Franciszek Jakubczak, red. 1971. *Pół wieku pamiętnikarstwa. Wybór i opracowanie*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Alon, Tita, Sena Coskun, Matthias Doepke, David Koll, Michele Tertilt. 2021. *Shecession: Women's Employment in Regular and Pandemic Recessions*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. DOI: 10.3386/w28632.
- Amankwah-Amoah, Joseph, Zaheer Khan, Geoffrey Wood, Gary Knight. 2021. COVID-19 and digitalization: The great acceleration. *Journal of Business Research*, 136: 602–611. DOI: 10.1016/j.jbusres.2021.08.011.
- Babicka, Maria, Justyna Czarnota-Misztal. 2021. Doświadczając hojności. Autoetnograficzny szkic z procesu koordynacji badań życia teatralnego w pandemii. *Zarządzanie w kulturze*, 22, 2: 99–118. DOI: 10.4467/20843976ZK.21.008.13762.
- Bednarczykówka, Katarzyna. 2020. Badacze z PAN i UW zbierają pamiętniki pandemii. Za najlepsze zapłacą po 2,5 tys. zł. *Gazeta Wyborcza*, 18 kwietnia 2020. <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,25875878,badacze-z-pan-i-uw-zbieraja-pamietniki-pandemii-za-najlepsze.html>. Dostęp 18.10.2023.
- Berkan, Władysław. 1924. *Życiorys własny*. Poznań: Materiały Instytutu Socjologicznego w Poznaniu.
- Binder, Piotr. 2022. Wywiady online w badaniach jakościowych okres pandemii: inkluzywny potencjał, zagrożenie wykluczeniem i jakość gromadzonych danych. *Kultura i Edukacja*, 2, 137: 38–62.
- Bradley, Harriet. 2008. *Płeć*. Przekład Ewa Chomicka. Warszawa: Sic!
- Doboszewska, Alina, Jakub Gałęziowski, Marcin Jarzabek, Marek Szajda, Joanna Urbanek. 2020. Historia mówiona a epidemia COVID-19 Rekomendacje Polskiego Towarzystwa Historii Mówionej. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historii Mówionej. <https://pthm.host966873.xce.pl/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-a-historia-mowiona-rekomendacje-PTHM-przyjete-przez-Walne-3.12.2020.pdf>. Dostęp 14.06.2023.
- El-Menyar, Ayman, Mohammad Asim, Rifat Latifi, Hassan Al-Thani. 2016. Research in Emergency and Critical Care Settings: Debates, Obstacles and Solutions. *Sci Eng Ethics*, 22, 6: 1605–1626. DOI: 10.1007/s11948-015-9730-5.
- Enzenbach, Cornelia, Barbara Wicklein, Kerstin Wirkner, K., Markus Loeffler. 2019. Evaluating selection bias in a population-based cohort study with low baseline participation: the LIFE-Adult-Study. *BMC Medical Research Methodology*, 19, 135: 1–14. DOI: 10.1186/s12874-019-0779-8.
- Fickers, Andreas, Juliane Tatarinov, Tim van der Heijden. 2022. Digital history and hermeneutics – between theory and practice: An introduction. In: A. Fickers, J. Tatarinov, eds. *Digital History and Hermeneutics Between Theory and Practice*. Berlin, Boston: De Gruyter, 1–22.
- Fundacja na rzecz Nauki Polskiej. 2020. Nowe środki na badania związane z COVID-19 przyznane. <https://www.fnpp.org.pl/nowe-srodki-na-badania-zwiazane-z-covid-19-przyznane/> Dostęp 14.04.2023.

- Gdula, Maciej, Przemysław Sadura. 2012. *Style życia i porządek klasowy w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Głowacka, Maja, Monika Helak, Justyna Kościńska. 2020. Konkurs „Pamiętniki Pandemii”. Założenia, wyniki, wstępne refleksje. *Autobiografia. Literatura, Kultura, Media*, 2, 15: 227–242. DOI: 10.18276/au.2020.2.15-17.
- Głowacka, Maja, Monika Helak, Małgorzata Łukianow, Mateusz Mazzini, Justyna Orchowska. 2022. *Pamiętniki Pandemii*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Golczyńska-Grondas, Agnieszka, Katarzyna Waniek. 2022. Superwizja w jakościowych badaniach społecznych. O radzeniu sobie z trudnymi emocjami badających i badanych. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, XVIII, 4: 6–33. DOI: 10.18778/1733-8069.18.4.01.
- Golczyńska-Grondas, Agnieszka, Marek Grondas. 2013. Biographical research and treatment. Some remarks on therapeutic aspects of sociological biographical interviews. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, IX, 4: 28–49. DOI: 10.18778/1733-8069.9.4.03.
- Grant, Ruth W., Jeremy Sugarman. 2004. Ethics in Human Subjects Research: Do Incentives Matter? *Journal of Medicine and Philosophy*, 29, 6: 717–738. DOI: 10.1080/03605310490883046.
- Helak, Monika. 2022. Pandemia zaburzeń psychicznych. W: M. Głowacka, M. Helak, M. Łukianow, M. Mazzini, J. Orchowska. *Pamiętniki Pandemii*. Warszawa: Krytyka Polityczna, 131–147.
- Helak Monika, Łukianow Małgorzata, Orchowska Justyna. 2022. Kobiety – piszące bohaterki pandemii. W: M. Głowacka, M. Helak, M. Łukianow, M. Mazzini, J. Orchowska. *Pamiętniki Pandemii*. Warszawa: Krytyka Polityczna.
- Hsieh, Gary, Rafal Kocielnik. 2016. *You Get Who You Pay for: The Impact of Incentives on Participation Bias*. Proceedings of the 19th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing.
- Kalinowska, Katarzyna, Beata Bielska, Sylwia Męcfal, Adrianna Surmiak. 2022. Czy badać? Co badać? Jak badać? Strategie badawcze w naukach społecznych i humanistycznych w pierwszej fali pandemii COVID-19. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, XVIII, 4: 34–59. DOI: 10.18778/1733-8069.18.4.02.
- Konecki, Krzysztof. 2012. *Czy ciało jest świątynią duszy? Współczesna praktyka jogi jako fenomen psychospołeczny*. Warszawa: Znak.
- Kosiński, Krzysztof. 2004. Pamiętnikarstwo konkursowe jako źródło historyczne. *Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały*, 6: 133–145.
- Kwilecki, Andrzej. 2011. Pionierskie przedsięwzięcia badawcze poznańskiej socjologii 1921-1922. Konkurs na życiorys własny pracownika fizycznego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2: 323–331.
- Łukianow, Małgorzata, Maja Głowacka, Monika Helak, Justyna Kościńska, Mateusz Mazzini. 2021. Poles in the face of forced isolation. A study of the Polish society during the Covid-19 pandemic based on ‘Pandemic Diaries’ competition. *European Societies*, 23, sup1: S844-S858. DOI: 10.1080/14616696.2020.1841264.

- Lukianow, Małgorzata, Maja Głowacka, Monika Helak, Justyna Kościńska, Mateusz Mazzini. 2021. *Pamiętniki Pandemii*. Instytut Filozofii i Socjologii PAN. Archiwum Danych Jakościowych, Repozytorium Danych Społecznych. DOI: 10.18150/DILXSB.
- Lukianow, Małgorzata, Mateusz Mazzini. 2020. Wirus i pamięć. Wątki mnemoniczne w pamiętnikach z czasów koronawirusa. *Autobiografia. Literatura, kultura, media*, 2, 15: 215–225. DOI: 10.18276/au.2020.2.15-16.
- Narodowe Centrum Nauki. 2020. Ogłoszenie konkursu Szybka ścieżka dostępu do funduszy na badania nad COVID-19. <https://www.ncn.gov.pl/ogloszenia/konkursy/covid-19>. Dostęp 14.04.2023.
- OECD. 2020. Keeping the Internet up and running in times of crisis. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9/> Dostęp: 10.04.2023.
- Pawłowska, Kinga. 2009. Metoda pamiętnikarska w polskiej socjologii wsi – ujęcia antropologiczne. *Wiś i Rolnictwo*, 1, 142: 62–84.
- Plant, E. Ashby, Janet Shibley Hyde, Dacher Keltner, Patricia G. Devine. 2006. The Gender Stereotyping of Emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 1: 81–92. DOI: 10.1111/j.1471-6402.2000.tb01024.x
- Polskie Towarzystwo Socjologiczne. 2021. Badania nad Covid-19. <https://pts.org.pl/badania/> Dostęp 06.04.2023.
- Rodak, Paweł. 2022. Fenomen pisania o własnym życiu. Konkursy pamiętnikarskie w Polsce w XX wieku. *Kultura i Społeczeństwo*, 2: 9–38. DOI: 10.35757/KiS.2022.66.2.1.
- Romele, Alberto. 2020. *Digital Hermeneutics. Philosophical Investigations in New Media and Technologies*. New York: Routledge.
- Rosenthal, Gabrielle. 2003. The Healing Effects of Storytelling: On the Conditions of Curative Storytelling in the Context of Research and Counseling. *Qualitative Inquiry*, 9, 6: 915–933. DOI: 10.1177/1077800403254888.
- Ross, Lori E. 2017. An account from the inside: Examining the emotional impact of qualitative research through the lens of “insider” research. *Qualitative Psychology*, 4, 3: 326–337. DOI: 10.1037/qup0000064.
- Santana, Dominique. 2022. Historians as Digital Storytellers: The Digital Shift in Narrative Practices for Public Historians. In: S. Noiret, M. Tebeau, G. Zaagsma, eds. *Handbook of Digital Public History*. Oldenbourg: De Gruyter, 485–493.
- SGH. 2022. Regulamin konkursu „Inflacja w życiu codziennym Polaków – konkurs na dzienniki i pamiętniki”. <https://ssl-kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/struktura/IGS-KES/Strony/pamietniki.aspx>. Dostęp 21.02.2023.
- Sulima, Roch. 1980. *Dokument i literatura*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Szczepański, Jan. 1970. Metoda dokumentów autobiograficznych w naukach społecznych. *Kultura i Społeczeństwo*, 1.
- Ślęzak, Izabela. 2015. Emocje badacza jako „narzędzie” analizy i interpretacji danych. Doświadczenia z badań terenowych w agencjach towarzyskich. *Rocznik Lubuski*, 41, 1: 183–196.

- Thomas, William I., Florian Znaniecki. 1918-1920. *The Polish Peasant in Europe and America (vol. 1-4)*. Boston: Richard G. Badger.
- UAM. 2017. Regulamin konkursu: Drezdenko, Lubsko, Sulęcín. <https://archiwum.edu.pl/konkurs/>. Dostęp 21.02.2023.
- Van Brown, Bethany L. 2020. Disaster Research “Methics”: Ethical and Methodological Considerations of Researching Disaster-Affected Populations. *American Behavioral Scientist*, 64, 8: 1050–1065. DOI:10.1177/0002764220938115.
- Vickers, Paul. 2014. *Peasants, professors, publishers and censorship: memoirs of rural inhabitants of Poland’s recovered territories (1945-c.1970)*. Praca doktorska. Uniwersytet w Glasgow. <https://theses.gla.ac.uk/4821/> Dostęp 06.06.2023.
- Wojciechowski, Jakub. 1930. *Życiorys własny robotnika*. Poznań: Materiały Instytutu Socjologicznego w Poznaniu.
- Wyka, Anna. 1993. *Badacz społeczny wobec doświadczenia*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Ziątek, Zygmunt. 1999. *Wiek dokumentu. Inspiracje dokumentarne w polskiej prozie współczesnej*. Warszawa: Instytut Badań Literackich.